

Anna Pomorska-Kowalczyk

Katarzyna Krygier-Durakiewicz

Politechnika Lubelska, Centrum Informacji Naukowo-Technicznej Politechniki Lubelskiej

Przestrzenie biblioteki – aktualne tendencje w kształtowaniu architektury i wnętrz bibliotecznych w wymiarze trzeciego miejsca

Streszczenie: Funkcjonowanie współczesnych bibliotek, uwarunkowane dynamiką przemian społecznych, wpływa na zarządzanie przestrzenią przeznaczoną dla tych instytucji. Autorki artykułu przedstawiają aktualne trendy w projektowaniu budynków i aranżacji wnętrz bibliotecznych, porównując style bibliotek tradycyjnych i nowoczesnych, analizując obserwacje pracowników Biblioteki Politechniki Lubelskiej dokonane podczas wyjazdów w ramach programu Erasmus+ oraz własne doświadczenia przy aranżowaniu pomieszczeń Biblioteki. Celem ich badań jest próba zebrania optymalnych rozwiązań, które zostaną wykorzystane przy projektowaniu Centrum Wiedzy i Kultury Politechniki Lubelskiej. W wyniku tego procesu powinna powstać komfortowa i atrakcyjna wizualnie przestrzeń, wykorzystująca udogodnienia technologiczne i wolna od architektonicznych barier.

Słowa kluczowe: przestrzenie biblioteki, trzecie miejsce, salon miasta, architektura bibliotek, design bibliotek, biblioteki akademickie

1. Wstęp

W obliczu postępującej cyfryzacji pojawiło się pytanie, czy biblioteki, a nawet same książki, będą w ogóle miały rację bytu. Biblioteki okazują się jednak organizmami ewoluującymi, o dużych zdolnościach adaptacji do aktualnie panujących

warunków – przy czym nie tracą swojej tożsamości. Nowa funkcja bibliotek jest już dziś oczywista. Stały się one nie tylko miejscem przechowywania i udostępniania wiedzy, ale też przestrzenią o wymiarze społecznym, tzw. trzecim miejscem – salonem miasta. W tym kontekście nie mówi się tylko o bibliotekach publicznych, które z założenia tę funkcję spełniają, ale również o bibliotekach uniwersyteckich i akademickich, które wobec wciąż nowych wyzwań tę rolę przejmują. Dziś „biblioteki funkcjonują hybrydowo – są zarówno bibliotekami w tradycyjnym sensie, jak i nowoczesnymi centrami – są zaprojektowane tak, by móc adaptować zmieniającą się technologię i reagować na wyłaniające się nowe potrzeby klientów” (Szczygłowska 2013). Można przy tym powiedzieć, że trwa nieustanna walka, aby zatrzymać czytelnika-użytkownika w fizycznej sferze biblioteki, zapewniając mu jednocześnie swobodny dostęp do sfery cyfrowej. Swoistym orężem w tej walce stała się przestrzeń biblioteczna, która odpowiednio zaprojektowana pomaga tego użytkownika przyciągnąć i zatrzymać. „Należy zacząć od zrozumienia, że przyszłość bibliotek zależy od uczynienia ich miejscem, gdzie ludzie lubią przebywać” (Szczygłowska 2013, s. 22). Naturalną konsekwencją zachodzących przemian są zmiany podmiotowości. Podmiotem przestaje być biblioteka sama w sobie, jej zbiory i bibliotekarze, ale staje się nim czytelnik-użytkownik. Koncepcja czytelnika w centrum uwagi miała znaczący wpływ na idee budownictwa bibliotecznego (Xiaopu 2001). Biblioteki, które do tej pory pełniły swoje podstawowe funkcje, jak przechowywanie i udostępnianie zbiorów, dzięki wspólnym staraniom bibliotekarzy i projektantów zyskują zupełnie nowy wymiar. Wysiłki przy projektowaniu budynków i aranżacji ich wnętrz mają prowadzić do zaspokojenia potrzeb ich użytkowników, tych intelektualnych, duchowych, ale też rekreacyjnych, a także wzbudzenia potrzeby poczucia przynależności do tego miejsca. Wrażenia, jakich doświadczamy, przebywając w konkretnym otoczeniu, mają istotny wpływ na to, czy dobrze nam się w tym miejscu przebywa, pracuje lub odpoczywa. Oddziałują na nasz komfort, zarówno fizyczny, jak i psychiczny, a co za tym idzie – w dużej mierze decydują o tym, czy użytkownik biblioteki będzie z chęcią do niej powracał. Poza czynnikami merytorycznymi to właśnie nasze wrażenia decydują, czy gościmy w bibliotece tylko na chwilę, by wypożyczyć konkretny materiał, czy też chcemy w niej pozostać na dłużej, bo zachęca nas do tego atmosfera przestrzeni bibliotecznych. W przypadku uczelni wyższych jest szczególnie ważne, aby studentom i pracownikom naukowym zapewnić optymalne warunki dla przebiegu procesu naukowo-badawczego, nie zapominając jednocześnie o wykreowaniu „trzeciego miejsca – salonu uczelni”.

2. Architektura i design bibliotek

Architektura biblioteczna stanowi konsekwencję zdarzeń, zwyczajów i mód, jest zjawiskiem, które zmieniało się na przestrzeni lat. Czynnikiem wpływającym na rozwój formy przestrzennej biblioteki było organizowanie jej na różnych poziomach samodzielności. Do połowy XVII w. biblioteki (z wyjątkiem bibliotek prywatnych) stanowiły zwykle część jakiejś społecznej instytucji państwowej, samorządowej lub religijnej, dopiero później uzyskały samodzielność i własne siedziby jako instytucje. Biblioteka przez większość czasu była związana z miastem i poddana dynamice jego rozwoju. Styl życia dominującej grupy mieszkańców determinował funkcje bibliotek i ich prestiż, dlatego w podobnym czasie powstawały biblioteki o różnych księgozbiorach, ale też różnej architekturze (więcej: Kruszewski 2012). Historycznie specyfika architektury była wynikiem dwóch czynników: tego, kto wznosił budowlę, lub jakie było jej przeznaczenie (prywatne, religijne, obronne czy administracyjne). Różnorodność bibliotek rosła ze względu na ich funkcje. Bazując na klasycznych wzorcach, budynki biblioteki przypominały greckie świątynie, ale często były wypadkową lokalnych stylów, miały wygląd dworów, letnich rezydencji wiejskich, pałacików typowych dla danego obszaru (Kruszewski 2012, s. 107). Niejednokrotnie wygląd biblioteki był zależny od wyglądu adaptowanych budynków. Były to mało wykorzystywane lub opuszczone stare magazyny, budowle sakralne czy ratusze.

Gmachy projektowane z myślą o przeznaczeniu ich wyłącznie na cele biblioteczne to pomysł XIX-wieczny [...]. Początkowo biblioteki były otwarte, nie oddzielano pomieszczeń użytkowych od magazynów. Dopiero w 1816 r. włoski architekt Leopoldo Della Santa wprowadził podział na strefę dla czytelników, personelu i księgozbioru. Zasada ta – określana mianem klasycznego trójpodziału funkcjonalnego – stanowiła przez długi czas podstawę kanonu budownictwa bibliotecznego. W latach 30. XX wieku zaczęto przywoływać koncepcję biblioteki otwartej, umożliwiającej czytelnikom bezpośredni kontakt z księgozbiorem, najpierw w Stanach Zjednoczonych, a później w Europie. Konieczność zmiany narzuciło m.in. rozpowszechnienie czytelnictwa i rozwój rynku wydawniczego. Miało to niewątpliwie wpływ na architekturę biblioteczną. W 1933 r. Angus Snead Macdonald opracował nowe rozwiązania konstrukcyjne dla bibliotek. Zakładał, że nowoczesne budynki powinny cechować giętkość, zmienność, przystosowalność w zależności od potrzeb użytkowych (Osłowska 2016).

W połowie lat 90. Internet przeobraził świat wiedzy. Prognozowano koniec bibliotek. Pojawiały się twierdzenia, że biblioteki nie są potrzebne, jeśli

wszystko można znaleźć w sieci. Szczęśliwie przewidywania te nie sprawdziły się, a wręcz przeciwnie, biblioteki otworzyły nowy rozdział swojego funkcjonowania:

Francja jako pierwsza w Europie zainicjowała budowę bibliotek nowego typu – mediatek, które w jasnej, otwartej przestrzeni oferowały nowe media. Znakiem czasów było, że biblioteki na całym świecie wprowadzały video i inne multimedia do swoich usług. Te nowe elementy wywarły wpływ na wewnętrzną architekturę bibliotek, w zakresie organizacji miejsca do przechowywania nagrań video i innego wyposażenia (Lux 2021, przekład własny).

W 1997 r. architekt Hary Foulkner Brown zaprezentował 10 zasad budownictwa bibliotecznego, które ukształtowały współczesne wyobrażenie o prawidłowym projektowaniu i właściwym organizowaniu budynków bibliecznych. Według tych zasad dobry budynek biblieczny powinien być:

- elastyczny (*flexible*), czyli mieć pełną zdolność przystosowywania się do zmian przestrzennych i organizacyjnych;
- zwarty (*compact*), z dogodnymi drogami komunikacyjnymi, do łatwego i szybkiego przemieszczania się czytelników, personelu i transportowania książek;
- dostępny (*accessible*), zarówno z zewnątrz do wewnątrz, jak i z głównego wejścia budynku do wszystkich ważnych dla czytelnika pomieszczeń;
- rozszerzalny (*extendible*), zdolny do rozwoju przestrzennego w przyszłości, umożliwiający rozbudowę budynku;
- zróżnicowany (*varied*) pod względem warunków pracy i wieloaspektowego dostępu do informacji;
- zorganizowany (*organised*), czyli umożliwiający łatwy i szybki dostęp do książek i wszystkich usług bibliecznych i informacyjnych;
- wygodny (*comfortable*), promujący efektywność użytkowania zarówno przez czytelnika, jak i bibliotekarza, dzięki zapewnieniu dobrych warunków przestrzennych;
- zapewniający stałe warunki środowiskowe i mikroklimatyczne (*constant in environment*) konieczne dla ochrony i zachowania stanu fizycznego zbiorów bibliecznych;
- bezpieczny (*secure*) dla czytelników, personelu i zbiorów – pozwalający na kontrolę zachowań czytelników i umożliwiający przewidywanie sytuacji zagrażających zbiorom;
- ekonomiczny w eksploatacji (*economic*), co oznacza, że biblioteka powinna być wybudowana i eksploatowana przy wykorzystaniu minimum środków finansowych i ludzkich (więcej: Szczygłowska 2013).

Od roku 2000 nastąpił gwałtowny rozwój budownictwa bibliotecznego, powstają nowe typy bibliotek. Zarówno w budynkach, jak i usługach są wprowadzane nowe

technologie. Momentem przełomowym był rok 2004, kiedy oddano do użytku nową bibliotekę w Seattle (Seattle Public Library), która połączyła w sobie wiele nowych elementów *high-tech* tamtych czasów (rys. 1). Zastosowanie nowych technologii w połączeniu z nowoczesnymi wnętrzami dało zupełnie nową jakość. Po raz pierwszy biblioteka została określona mianem salonu miasta. Oferowała kreatywną, otwartą przestrzeń, liczne usługi internetowe i nowe technologie, które pozwalały na samoobsługę wypożyczeń i zwrotów, wolny dostęp do książek i mobilne urządzenia wzywające bibliotekarzy. Ruchome schody prowadziły na wyższe piętra, na których znajdowały się pokoje konferencyjne. Całość wywołała efekt „oomph” (Lux 2021, s. 107).

Rys. 1. Seattle Public Library (USA)

(źródło: Murphy 2006; Abhardphoto b.d.)

W świecie swobodnego dostępu do Internetu i informacji rola biblioteki zmieniła się, co miało wpływ na design przestrzeni bibliotecznych. W 2006 r. Andrew McDonald, „nie odrzucając zasad H. Faulkner-Browna, zauważył, że wraz z upływem czasu zaczęto inaczej postrzegać budownictwo biblioteczne” (Osłowska 2016). Dał temu wyraz w publikacji *The Ten Commandments Revisited: the Qualities of Good Library Space*, gdzie przedstawił cechy dobrej przestrzeni bibliotecznej, które do dziś pozostają kluczowe przy projektowaniu budynków bibliotecznych. Przestrzeń musi być funkcjonalna, elastyczna, dostępna, urozmaicona, interaktywna, sprzyjająca, przyjazna dla środowiska, bezpieczna, wydajna, odpowiednia do zastosowania nowych technologii i mająca „to coś” (Lux 2021, s. 107). McDonald przesunął punkt odniesienia z przechowywanych w bibliotece zbiorów na człowieka, według jego założeń konieczne stało się otwarcie na potrzeby czytelnicze, które są priorytetem przy projektowaniu nowoczesnych budynków bibliotecznych. „Nowoczesna przestrzeń powinna być zaprojektowana przede wszystkim w kontekście potrzeb człowieka” (Szczygłowska 2013, s. 34). Przestrzeń powinna być łatwa w użytkowaniu, dająca możliwość reakcji na zmieniające się wraz z rozwojem technologii potrzeby użytkownika. Niezwykle istotne jest również to, aby była bezpieczna dla ludzi, a dopiero potem dla zbiorów i wyposażenia, ostatecznie powinna być estetyczna, pobudzająca wyobraźnię, motywująca do działań i oddawać ducha uczelni:

Wymagana wysoka jakość i wyjątkowość przestrzeni spełni się przez oryginalną architekturę i utrzymanie wysokiego poziomu wzornictwa, wprowadzenie do wnętrz dzieł sztuki, zaprojektowanie wewnętrznych ogrodów, rozwiązanie problemu hałasu. Trudny do zdefiniowania w budownictwie termin „Oomph” jest „tym czymś” w wyrazistej, wewnętrznej przestrzeni bibliotecznej, co wprowadza równowagę wszystkich przedstawionych cech i dodatkowo doskonale wychwytuje myśli użytkowników (Szczygłowska 2013, s. 34)

Niewiele później ten nowy typ biblioteki pojawił się w Chinach – kraju, który we wszystkim polegał na Internecie, a zobowiązał się do budowy wciąż rosnącej liczby nowych bibliotek. Rozpoczęła się rywalizacja o miano regionu, który wybuduje największą bibliotekę. Biblioteka Guanzhou (rys. 2) mająca ponad 100 tys. m² powierzchni i ponad 10 tys. odwiedzających dziennie była kolejnym bardzo udanym projektem. Jej nowoczesne, otwarte przestrzenie pozwalające na różne atrakcyjne aktywności przyczyniły się do przekształcenia się biblioteki w trzecie miejsce (Lux 2021, s. 107).

Rys. 2. Guanzhou Library (Chiny)

(źródło: GZ SHOPPER 2019)

Bazując na ideach Raya Oldenburga z przełomu lat 80. i 90. XX w., bibliotekarze stworzyli własną koncepcję trzeciego miejsca, zgodnie z którą życie każdego człowieka toczy się w trzech przestrzeniach: domu, pracy i trzecim miejscu, służącym odpoczynkowi i interakcjom z innymi członkami społeczeństwa. Taką rolę zaczęły pełnić centra handlowo-rozrywkowe. Szczęśliwie koncepcję trzeciego miejsca z powodzeniem implementuje się w bibliotekach, a „biblioteki mają tę przewagę, że pewnych

zadań współczesne centra handlowo-rozrywkowe nie są w stanie przejąć i służyć rozwojowi kultury, informacji i wiedzy w takim stopniu, jak biblioteki” (Skowrońska 2014). W tym kontekście trudno przeoczyć ukończone pod koniec 2019 r., górujące nad miastem Groningen w Holandii monumentalne Forum Groningen (rys. 3), które ma być czymś więcej niż biblioteką. Jego projektanci chcieli, aby stało się „kulturalnym domem towarowym” z wydzieloną przestrzenią dla wielu kin, sal wykładowych, miejsc pracy i galerii wystawowych. W rzeczywistości projektanci w ogóle nie postrzegają budynku jako biblioteki – nowy wielofunkcyjny budynek, „kulturalny dom towarowy” wypełniony książkami i obrazami, oferuje przestrzeń wystawową, sale kinowe, sale montażowe, restauracje. Forum ma aspiracje stać się platformą interakcji i debaty, salonem miasta (ArchDaily 2019). Budynek, górując nad miastem, jakby z niego wyrastając, jednocześnie doskonale konweniuje z otoczeniem. Sprawia wrażenie, jakby sam był w ruchu, efekt wzmacnia złożona sieć krzyżujących się ruchomych schodów, co może przywołać na myśl wzajemne przenikanie przestrzeni działań twórczych i poznawczych użytkownika.

Rys. 3. Forum Groningen (Holandia)

(źródło: ArchDaily 2019)

Jednym z najbardziej reprezentatywnych przykładów tego, jak koncepcja trzeciego miejsca wpływa na biblioteki naukowe na świecie, jest Dokk1 – biblioteka publiczna i centrum kultury w Aarhus w Danii (rys. 4) (Lux 2021, s. 107). Dokk1 to przejrzysta zadaszona przestrzeń wizualnie dopasowana do tkanki miejskiej, zarówno od wewnątrz, jak i na zewnątrz. Dwa otwarte poziomy biblioteki są połączone rampą edukacyjną, która składa się z pięciu platform, poświęconych różnym formom działalności: wystawom, grom, interaktywnym warsztatom, czytaniu i wydarzeniom. W połączeniu z sekcjami literatury i mediów rampa medialna oferuje ścieżkę aktywności meandrującą przez budynek, prowadzącą do strefy dziecięcej na najwyższym piętrze. Stanowi centrum dla społeczeństwa opartego na wiedzy, które wspiera i stymuluje twórczą współpracę. Szklany budynek został zaprojektowany jako otwarta przestrzeń z 360-stopniowym widokiem na wodę, port, las i miasto. Nie ma wyraźnego przodu ani tyłu i sprawia wrażenie, że jest w ruchu (ArchDaily 2015).

Rys. 4. Biblioteka publiczna i centrum kultury Dokk1 w Aarhus (Dania)

(źródło: ArchDaily 2015)

Wrażenia, jakich doświadcza czytelnik przebywający w bibliotece, w dużej mierze zależą od aranżacji jej wnętrza. Przemyślany design pozwala na otwarcie przestrzeni i oswojenie jej tam, gdzie wydawać się może nieprzyjazna. O tym, jak istotna jest kwestia designu bibliotecznego odpowiednio dopasowanego do funkcji biblioteki, świadczy stała obecność tego tematu w literaturze fachowej, prowadzenie badań i sondaży odnośnie potrzeb związanych z wzornictwem bibliotecznym i tworzenie konkretnych zaleceń i poradników, z których mogą korzystać zarówno bibliotekarze, jak i projektanci. Przykładem może być opracowany w 2020 r. przez firmę Sasaki przewodnik *Library Space. A Planning Resource for Librarians* (Sasaki 2020), który udostępnia bibliotekarzom, projektantom i architektom zbiór najlepszych praktyk w zakresie planowania, projektowania i rekonfigurowania budynków bibliotek publicznych. O zainteresowaniu tematem świadczą również organizowane rankingi na najpiękniejsze i najciekawsze biblioteki, takie jak *TOP 10: najciekawsze biblioteki w Polsce. Na Dzień Bibliotekarza i Tydzień Bibliotek 2022* czy zorganizowany w 2017 r. przez Uniplaces ranking *The 25 Best University Libraries in the World*, w którym na liście najlepszych znalazła się również Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, obok takich bibliotek jak wspaniałe, zabytkowe St. John's College Old Library, Cambridge University Library czy Library of Trinity College Dublin oraz nowoczesne TU Delft Library i Free University's Philology Library („Brain Library”) w Berlinie (Uniplaces team 2017).

Można założyć, że im większa będzie spodziewana liczba użytkowników, tym bardziej neutralny powinien być design, ponieważ trudno trafić w gust wielu osób jednocześnie. Tu zaczyna się wyzwanie dla projektantów, gdyż nadmierna neutralność może być odbierana jako brak wyrazu i nijakość, ale z drugiej strony przeładunek wnętrza może prowadzić do nadmiaru bodźców, co w efekcie będzie nas irytowało lub przytłaczało. Dzięki kolorystyce użytych materiałów wykończeniowych i mebli możemy uzyskać wrażenie przestrzeni bardziej tradycyjnej i swojskiej (jasne kolory, ciepłe drewno) bądź też ultranowoczesnej (szkło, metal, minimalizm kolorystyczny lub przeciwnie – kolorystyka bardzo wyrazista). Możemy też próbować zadowolić potrzeby estetyczne czytelników, różnicując elementy wystroju wnętrza. Niezwykle ciekawe efekty uzyskuje się, wykorzystując na cele biblioteczne opuszczone budynki czy pomieszczenia. Przykładem może być biblioteka Stacja Kultura w Rumii (rys. 5), która zaadaptowała dawne pomieszczenia dworca, a w 2016 r. w prestiżowym amerykańskim konkursie *Library Interior Design Awards* została uznana za najpiękniejszą bibliotekę świata w kategorii *Single Space Design* (Cymer 2016).

Rys. 5. Biblioteka Stacja Kultura w Rumii (Polska)

(źródło: Stacja Kultura. Biblioteka Rumia 2018)

Ciekawą cechą współczesnych bibliotek jest połączenie architektury budynku z architekturą zieleni. Zielone biblioteki są jednym z istotnych punktów w międzynarodowej dyskusji rozpoczętej na konferencji IFLA w 2018 r. w Quebecu (Lux 2021, s. 113).

Ogrody bądź zielone dachy są integralną przestrzenią biblioteki. Takie rozwiązania znajdują się m.in. w Stavros Niarchos Foundation Cultural Center, gdzie mieści się National Library of Greece, w TU Delft Library w Holandii (rys. 6) oraz Brampton Library. Jednym z najpiękniejszych przykładów zielonej biblioteki jest Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie (rys. 7) i jej ogród botaniczny na dachu. Zieleni pełni określone funkcje, a będąc żywym elementem budynku, stale zmienia jego wizualny odbiór. Bardzo ciekawym, oryginalnym przykładem połączenia biblioteki z żywą zielenią oraz konkurencją dla wielkich bibliotecznych „domów towarowych” jest pawilon BookWorm w ogrodach CSMVS Museum w Mumbaju (rys. 8). Aby zachęcić społeczeństwo do czytania, architekci zamiast wykorzystania banerów czy plakatów posłużyli się innym medium – architekturą. Zamiast sięgać po tradycyjną formę biblioteki postanowili zaprojektować otwartą, meandrującą konstrukcję, która wije

się pośród ogrodów muzeum. Modułowa, 35-metrowa konstrukcja biblioteki mieści nie tylko regały na książki i prasę, ale też miejsce do siedzenia i czytania. Konstrukcja jest przenośna, aby umożliwić transport biblioteki po całym kraju, a przestrzenie BookWorm są otwarte i dostępne. Pawilon zaprasza młodszych i starszych zarówno do nauki, jak i do eksploracji (Sztuka krajobrazu 2020).

Rys. 6. TU Delft Library (Holandia)

(źródło: Cucuzzella 2020)

Rys. 7. Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie (Polska)

(źródło: Warsaw Tour b.d.)

Rys. 8. Pawilon BookWorm w ogrodach CSMVS Museum w Mumbaju (Indie)

(źródło: Sztuka krajobrazu 2020)

3. Inspiracje z podróży pracowników Biblioteki PL

Nowoczesne biblioteki są niepowtarzalne, w projektach nie ma rutyny, każdy z nich jest inny, czym innym przyciąga i zachwyca użytkowników, jednak placówki te nie mogą być tylko piękne, powinny być także funkcjonalne. Ciekawy design ma pomóc w budowaniu atmosfery i umacnianiu więzi na linii biblioteka–czytelnik (Osłowska 2016), tak by czytelnik uznał, że jest to miejsce, w którym chce przebywać.

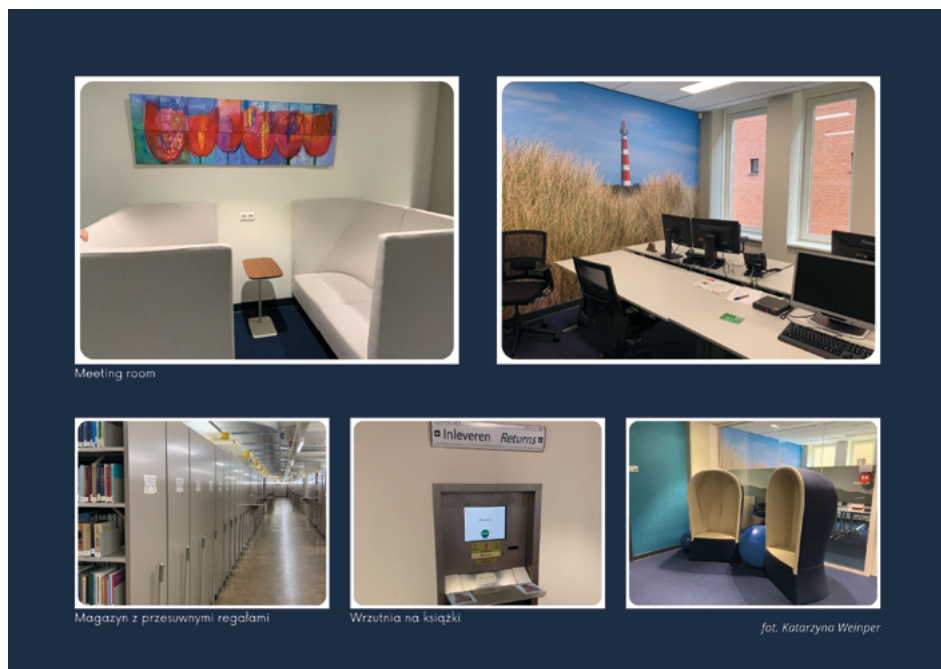
Funkcję trzeciego miejsca najczęściej mogą pełnić biblioteki publiczne i one również charakteryzują się spektakularnym rozmachem zarówno na płaszczyźnie wzornictwa architektoniczno-wnętrzarskiego, jak i dostępnych aktywności. W te trendy doskonale wpisują się również biblioteki uczelni wyższych. Formy budynków bądź aranżacja ich wnętrza coraz częściej są równie spektakularne i pełne symbolicznych odniesień, np. Free University's Philology Library („Brain Library”) w Berlinie z zewnątrz wygląda trochę jak osiadły na ziemi sterowiec, a jej wnętrze przypomina obraz zeskanowanego mózgu. Z kolei University Library Cottbus–Senftenberg mieści się w monumentalnym budynku, który dzięki swojej fasadzie sprawia wrażenie elektronicznej chmury. Jakkolwiek biblioteki akademickie nie mogą się już odżegnać od idei trzeciego miejsca, nie mogą jednak funkcjonować w oderwaniu od ich podstawowego zadania, jakim jest wspieranie środowiska naukowego. Stoją zatem przed wyzwaniem zachowania równowagi między tradycyjnymi a nowatorskimi usługami oraz odpowiedniego umiaru w otwieraniu się na otoczenie, tak by nie ucierpiały przy tym interesy społeczności akademickiej.

Biblioteka Politechniki Lubelskiej, obecnie Centrum Informacji Naukowo-Technicznej (CINT), nigdy nie dysponowała własnym budynkiem bibliotecznym, zawsze była zależna od pomieszczeń wydzielonych przez uczelnię. Z nadzieją, że możliwa będzie budowa nowej biblioteki, zainteresowani bibliotekarze śledzili bieżące trendy w budownictwie bibliotecznym, a także (korzystając z możliwości wyjazdów w ramach Erasmus+) zbierali doświadczenia z innych bibliotek na świecie, tak by opracować najbardziej optymalny w warunkach uczelni projekt nowej biblioteki. Jako przykład służyły biblioteki Portugalii, Danii, Estonii, Litwy, Austrii, Hiszpanii, Norwegii, Holandii, a także Kambodży, Wietnamu czy Maroka.

Każda z odwiedzonych bibliotek stanowiła inspirację. Każda na miarę swoich możliwości wdrożyła ideę trzeciego miejsca przejawiającą się w przemyślanej i dobrze zorganizowanej przestrzeni ze strefami pracy i wypoczynku, nowoczesnym wyposażeniu i ciekawym designie (umiejętne połączenie starego z nowym, jasna i żywa kolorystyka, wygodne meble, ciekawe rozwiązania funkcjonalne).

Dla przykładu użytkownicy University of Groningen Library (rys. 9) mają do dyspozycji m.in. stanowiska do samodzielnego wypożyczenia i wrzutnie do zwrotu książek, pokój spotkań, strefy wypoczynku z wygodnymi, wydzielającymi przestrzeń fotelami w stylu plażowych koszy. W University Library of Oslo Metropolitan University (rys. 10) znajdują się: studio nagrań, *green room*, studio dźwiękowe i studio do prowadzenia zajęć zdalnych. Central Library of Technical University of Valencia (rys. 11) dysponuje osobnymi pokojami pracy i konsultacji, ponad 30 salami do pracy grupowej, z których każda wyposażona jest w ekran i *flipchart*, a wszystkie dostosowane są do potrzeb osób z niepełnosprawnością ruchową. Dodatkowo studenci i pracownicy mają do dyspozycji zadaszony parking rowerowy. University of Granada Library (rys. 12) oferuje studentom pedagogiki czytelną literatury dziecięcej, urządzoną w bajkowej scenerii, tak aby wspomóc proces dydaktyczny, a poza tym dwie jasne i przestronne czytelnie z czujnikami hałasu, nowoczesny sprzęt (m.in. drukarkę 3D) i salę konferencyjną, w której są urządzone koncerty. W DTU Library w Kongens Lyngby w Danii (rys. 13) użytkownicy korzystają ze strefy szkoleń i relaksu, punktu spotkań, studia nagrań video, czytelnicy pracy cichej, przestrzeni wystawowej i wypoczynkowej strefy zieleni. Biblioteka Vilnius University Šiauliai Academy w Szawlach na Litwie oferuje punkt przedszkolny z profesjonalną obsługą, a ideę trzeciego miejsca realizuje m.in. przez udostępnianie kocyków: „Jeśli ci zimno, owiń się” – piękno prostych pomysłów. Z kolei w Martynas Mažvydas National Library of Lithuania (rys. 14) studenci znajdą salę kinową, kilka czytelni, wygodne meble, a centrum aktywności skupiające użytkowników różnych grup

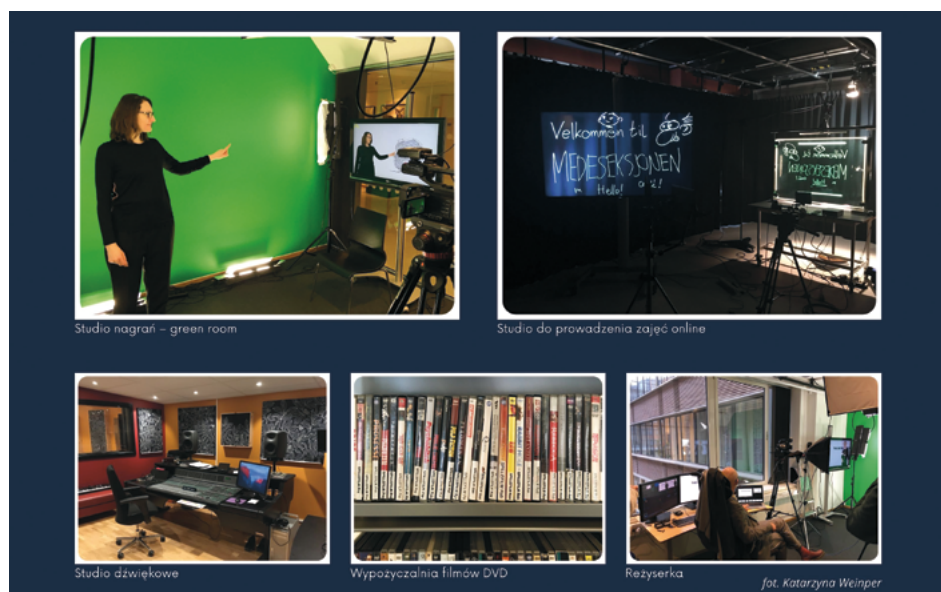
wiekowych udostępnia narzędzia od młotka po drukarkę 3D. W przestrzeni czytelnической uwagę przyciągają regały z książkami, które są jednocześnie miejscem ekspozycji instalacji artystycznej, co sprawia, że są niepowtarzalne.

Rys. 9. University of Groningen Library (Holandia)

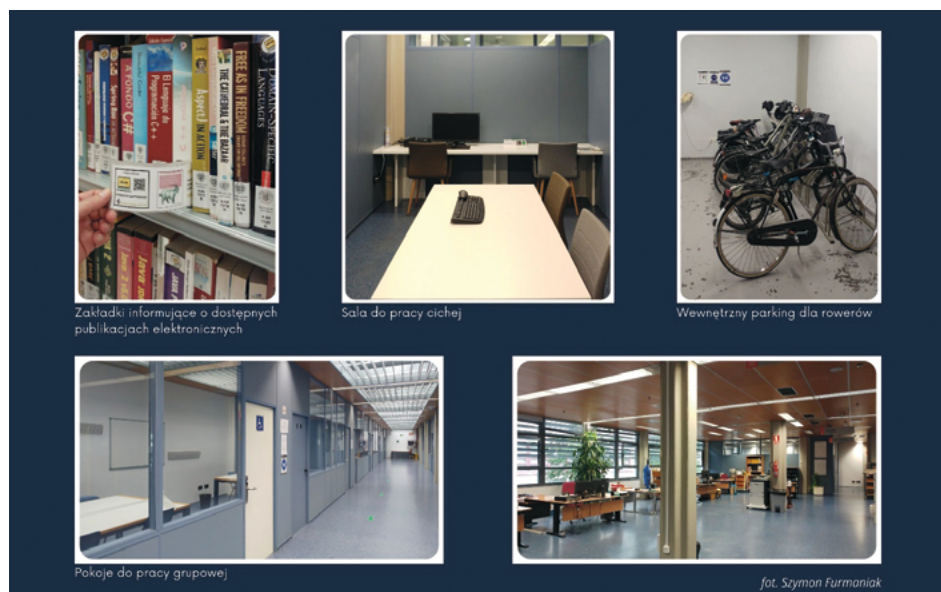
(źródło: Galeria. Centrum Informacji... b.d.)

Odwiedzane biblioteki zapewniają równoległe dostęp do książek, czasopism i zasobów sieciowych, a dzięki nowoczesnym technologiom i organizacji różnorodnych stref pracy wspierają odmienne style uczenia się – studiowanie grupowe, wspólne uczenie się, a co za tym idzie nabywanie przez studentów umiejętności interpersonalnych, pracę cichą, indywidualną czy głośną z możliwością spotkań i odpoczynku w przyjaznym otoczeniu. Równie ważna jest odpowiednia organizacja przestrzeni pracowniczej. Przestronne, jasne pomieszczenia do pracy, odpowiednie zaplecze socjalne i magazynowe poprawiają jakość funkcjonowania biblioteki. Z pozoru nieistotne zabiegi, jak choćby wspomniany kocyk, istotnie wpływają na to, jak biblioteka jest postrzegana i odbierana przez użytkowników.

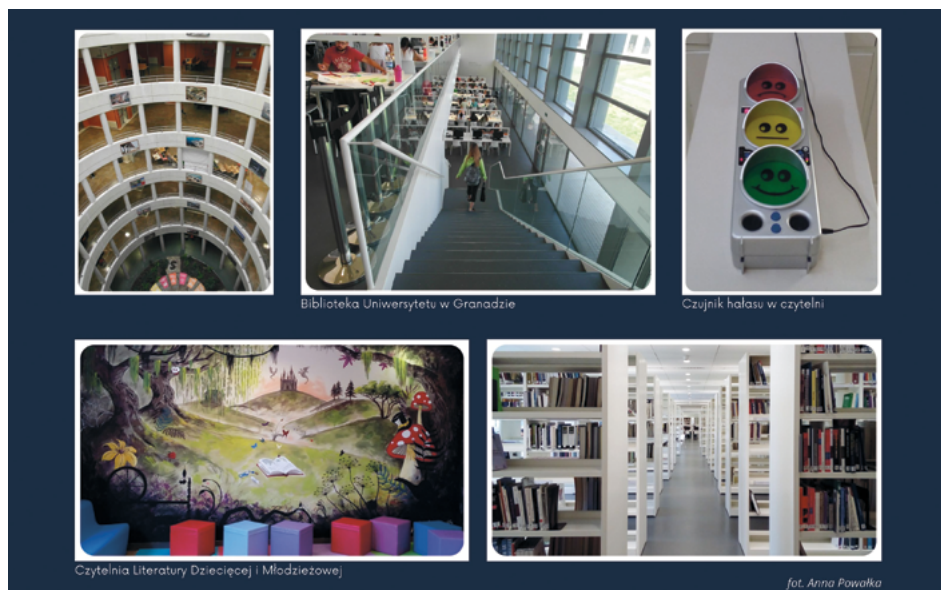
Rys. 10. University Library of Oslo Metropolitan University (Norwegia)

(źródło: Galeria. Centrum Informacji... b.d.)

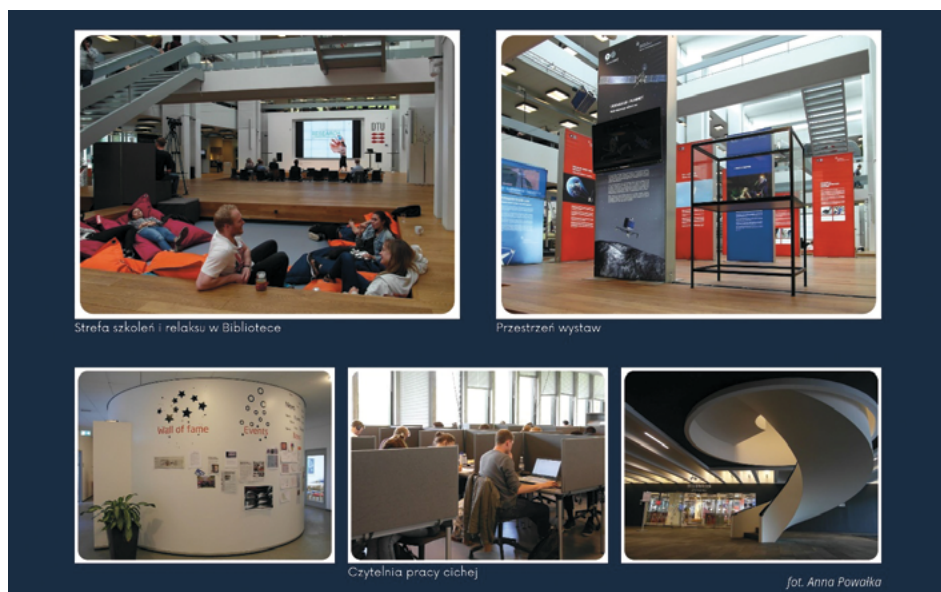
Rys. 11. Central Library of Technical University of Valencia (Hiszpania)

(źródło: Galeria. Centrum Informacji... b.d.)

Rys. 12. University of Granada Library (Hiszpania)

(źródło: Galeria. Centrum Informacji... b.d.)

Rys. 13. DTU Library w Kongens Lyngby (Dania)

(źródło: Galeria. Centrum Informacji... b.d.)

Rys. 14. Martynas Mažvydas National Library of Lithuania (Litwa)

(źródło: Galeria. Centrum Informacji... b.d.)

Zebrane doświadczenia i obserwacje utwierdziły nas w przekonaniu, że nowoczesne biblioteki akademickie aktywnie reagują na zmiany w formach uczenia się i nauczania i dostosowują swoje pomieszczenia bądź uczestniczą w procesie projektowania nowych budynków bibliotecznych, tak aby zapewnić uczącym się najlepsze w danych okolicznościach warunki pracy. Pobyt w tych placówkach potwierdził, jak ważne w przypadku bibliotek akademickich jest to, aby stworzyć przestrzeń, która będzie przyciągała studentów do biblioteki, przestrzeń sprzyjającą nauce, twórczej pracy i wypoczynkowi. I wreszcie jak ważne jest, aby władze uczelni z całą mocą zostały przekonane o tym, by biblioteka zaistniała właśnie w takiej formie – trzeciego miejsca, w naszym przypadku salonu uczelni (Galeria. Centrum Informacji... b.d.).

4. Doświadczenia własne

Działania Biblioteki Politechniki Lubelskiej, obecnie Centrum Informacji Naukowo-Technicznej PL, również wpisują się w obecny nurt designu bibliotek. Punktem wyjścia do pierwszych zmian była konieczność przeprowadzki części Biblioteki do nowej siedziby oraz możliwość sukcesywnego remontu pozostałych pomieszczeń bibliotecznych. Przeniesienie Biblioteki PL jest przykładem sytuacji, w której instytucja nieposiadająca własnego budynku stanęła przed koniecznością dostosowania do swoich potrzeb wnętrz zupełnie niebibliotecznych – dokonano adaptacji m.in. dawnej sali gimnastycznej i pomieszczeń stołówki. W czasie swojego funkcjonowania Biblioteka przechodziła wiele metamorfoz, mimo wielu trudności

stale dążąc do osiągnięcia ideału, czego efektem jest stan obecny. Największe wizualne przemiany w Bibliotece zaczęły się wraz z rozwojem ogólnej infrastruktury Politechniki Lubelskiej. Dotacje unijne pozwoliły na większy rozmach w projektowaniu budynków i można było zaplanować dodatkowe pomieszczenia dla Biblioteki oraz nowocześnie je wyposażać. To właśnie wtedy Wypożyczalnia (wraz z magazynem) oraz Czytelnia Ogólna zostały przeniesione do powstałego po 2005 r. budynku Centre of Excellence for the Application of Superconducting and Plasma Technologies in Power Engineering (CoE ASPPECT). Po raz pierwszy w Bibliotece zastosowano system regałów przesuwanych, choć jeszcze bez napędu elektrycznego. Wyposażenie Czytelni stało się bardziej nowoczesne, zmiany zaczęły nabierać rozpędu. Wraz z przekształceniem Wydziału Inżynierii Budowlanej i Sanitarnej w Wydział Budownictwa i Architektury, w ramach Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej, istniejący dotychczas budynek poszerzono o nowoczesne skrzydło. Przy projektowaniu Wschodniego Innowacyjnego Centrum Architektury od razu zaplanowano, że 1/4 parteru zajmie Biblioteka Wydziałowa. Tak oto w 2013 r. ciasna Czytelnia (rys. 15) została przeniesiona ze starego budynku do widnych i przestronnych pomieszczeń.

Rys. 15. Wnętrza starej i nowej Czytelni Wschodniego Innowacyjnego Centrum Architektury
(fot. Katarzyna Krygier-Durakiewicz)

We współpracy z architektami stworzyliśmy dla studentów nowoczesną, komfortową przestrzeń do pracy i odpoczynku. Oprócz regałów z otwartym dostępem do zbiorów, komputerów z dużymi ekranami, modułowych stołów przystosowanych do pracy nad projektami znalazło się miejsce też na miękkie pufy i fotele, gdzie można wygodnie poczytać fachową literaturę. Pracownicy dostali komfortowe pomieszczenie socjalne z pełnym wyposażeniem oraz magazyn na czasopisma.

Rys. 16. Wnętrza Czytelni i przestrzeni wystawowej
w Centrum Innowacji i Zaawansowanych Technologii
(fot. Katarzyna Krygier-Durakiewicz)

W 2014 r. została ukończona budowa Centrum Innowacji i Zaawansowanych Technologii (rys. 16). Jest to nowoczesny, industrialny budynek, w którym prawie całą kondygnację przeznaczono dla Centrum Informacji Naukowo-Technicznej. Chociaż bibliotekarze musieli dostosować się do betonowej stylistyki budynku, mieli tu już bezpośredni wpływ na układ przestrzenny, wystrój oraz wyposażenie wnętrz. Użytkownicy mogą korzystać ze stanowisk komputerowych i z kserografu, mogą zeskanować lub wydrukować dokumenty, jest również stanowisko dla osób niedowidzących. Pomieszczenia są pozbawione podstawowych barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych. Do dyspozycji są trzy pomieszczenia z rzutnikami, małe i duże, w tym sala konferencyjno-dydaktyczna. Na co dzień służą one studentom i pracownikom naukowym do cichej lub grupowej pracy. Wypożyczalnia z magazynem wyposażonym w system regałów jezdnych z napędem elektrycznym to ogromna oszczędność miejsca oraz duże ułatwienie dla pracowników. Nowością jest ciesząca się popularnością wśród studentów przestronna Czytelnia Ogólna z księgozbiorem beletrystycznym, czasopismami popularnonaukowymi i kolekcją ponad 50 gier planszowych i karcianych. Studenci znaleźli tu doskonałe miejsce do rekreacji. Wygłuszona wykładziną podłoga, wygodne i żywe w kolorystyce, zaprojektowane pod wymiar meble modułowe i niewymuszony podział stref stwarzają przyjazną atmosferę do pracy i wypoczynku. Dodatkową zaletą jest mobilność modułowego umeblowania, dzięki któremu w zależności od potrzeb można całkowicie przearanżować wnętrza, na przykład na turnieje gier planszowych, organizowane regularnie przez bibliotekarzy we współpracy z Samorządem Studenckim.

Ogromny sukces odniosła Galeria Centrum Informacji Naukowo-Technicznej. We wszystkich korytarzach piętra mamy unikalną przestrzeń wystawową. Na surowych, betonowych ścianach doskonale prezentują się wystawy tematyczne oraz wielkoformatowe zdjęcia wykonane przez pracowników Politechniki Lubelskiej. Kolejka chętnych, by wystawiać swoje prace, jest zarezerwowana na wiele miesięcy do przodu.

W podobnym czasie ogromnej transformacji uległy jeszcze dwie biblioteki wydziałowe, które zostały zaprojektowane nowocześnie, choć w dwóch różnych stylach. Jedna – klasyczna z antresolą i niepowtarzalnym ciepłym klimatem, i druga – chłodna w kolorystyce, ale nadal bardzo przyjazna. Czytelnia Biblioteki Wydziałów Zarządzania i Podstaw Techniki (rys. 17) jest przykładem adaptacji pomieszczeń, które pierwotnie pełniły diametralnie odmienną funkcję – była to sala gimnastyczna i szatnie. Po przeróbce Biblioteka otrzymała już wówczas bardzo klimatyczną Czytelnię. Po remoncie w 2014 r. zyskała ona zupełnie nowe oblicze, nie tracąc jednocześnie dawnej atmosfery. Uwolniona została przestrzeń: wyburzono ścianki działowe

pozostałe po dawnych szatniach, odsłonięte zostały dźwigary antresoli i zmienione okładziny drewniane, przy czym udało się zachować stary dębowy parkiet, z okien zniknęły firanki i zasłony. Urządzono stanowiska komputerowe, studenci dostali możliwość wolnego dostępu do książek. Czytelnia stała się bardziej nowoczesna, zyskała na przestronności, nie tracąc jednocześnie swego przytulnego charakteru.

Rys. 17. Wnętrze Czytelni Biblioteki Wydziałów Zarządzania i Podstaw Techniki
(fot. Paulina Artymiuk-Broda)

W Czytelni Biblioteki Wydziału Mechanicznego (rys. 18) ogromną różnicę w wyglądzie i funkcjonalności uzyskano bez żadnej przebudowy, właściwie tylko dzięki zmianie kolorystyki wnętrza i wyposażenia meblowego. Stare, ciężkie, drewnopodobne regały zostały wymienione na jasne, metalowe i ażurowe, a nowoczesne oświetlenie i strefy relaksu dopełniły dzieła. Czytelnia zyskała bardzo nowoczesny wygląd, sprawia wrażenie dużo większej i jednocześnie lżejszej.

Rys. 18. Wnętrza Czytelni Biblioteki Wydziału Mechanicznego
(fot. Paulina Artymiuk-Broda)

Biblioteka PL staje się trzecim miejscem integrującym społeczność akademicką. Stale się zmienia, doskonali, a jej pracownicy bacznie przyglądają się potrzebom wszystkich użytkowników i starają się na nie odpowiadać. Pracownicy CINT intensywnie uczestniczą w projektowaniu nowego budynku biblioteki, który ma powstać w ciągu kilku następnych lat. Nowa Biblioteka Politechniki Lubelskiej – Centrum Wiedzy i Kultury – ma być przestrzenią edukacyjno-kulturalną głównie dla społeczności akademickiej. Będzie nowoczesnym, funkcjonalnym budynkiem bez barier architektonicznych, dostępnym dla osób z niepełnosprawnościami fizycznymi. Projektowane Centrum ma stać się salonem uczelni, gdzie oprócz korzystania z zasobów wiedzy użytkownicy będą spędzać swój wolny czas, miejscem spotkań i wymiany myśli naukowej, nawiązywania i pogłębiania wieloaspektowych więzi społecznych. Będą to konferencje, spotkania na linii uczelnia–przedsiębiorcy w ramach współpracy i wdrażania rozwiązań i innowacji technologicznych, a także wydarzenia kulturalne, spotkania ze sztuką – koncerty, wystawy, prelekcje, pokazy filmowe czy popularne turnieje gier. W planie jest potrojenie obecnej powierzchni, co umożliwi urozmaicenie oferty Biblioteki. Będzie to budynek docelowy, gdzie swoje miejsce znajdzie scalony księgozbiór ze wszystkich obecnych lokalizacji. Wobec tak wielu własnych doświadczeń, ale również obserwacji i wniosków poczynionych w trakcie praktyk Erasmus+, rozplanowanie wszystkich pomieszczeń od początku będzie z pewnością dużo łatwiejsze i przyjemniejsze niż projektowanie i dopasowywanie wyposażenia do zastanych warunków lokalowych. Opracowane zostały już wstępne założenia. Będzie to budynek pasywny, energooszczędny i przyjazny środowisku (klimatyzacja potrzebna w jak najmniejszym stopniu, zbierana i wykorzystana deszczówka, tzw. infrastruktura błękitno-zielona, panele fotowoltaiczne lub zielony dach). Budynek ma wykorzystywać naturalne ukształtowanie powierzchni z poszanowaniem otaczającej zieleni. W założeniach pomieszczenia wewnętrzne mają obejmować 10 pokoi do pracy indywidualnej dla czytelników, 5 pokoi do pracy w grupach do 5 osób, 4 pokoje do pracy w grupach do 15 osób, 3 pokoje do 40 osób z projektorami i ekranami, salę dydaktyczno-szkoleniową, wszystkie z dostępem do światła dziennego i wyciszone, aby pracujący w nich studenci nie przeszkadzali sobie nawzajem. Oprócz tego w budynku ma się znaleźć sala konferencyjna na 100 osób, sala kinowa, przestrzeń wystawowa, pomieszczenia dla pracowników wraz z oświetlonym światłem dziennym pokojem socjalnym, pokoje kreatywnego działania, kawiarnia i przestrzeń służące rekreacji, chillroom z gramiami planszowymi, taras letni przy kawiarni i czytelnii, punkt przedszkolny dla dzieci uczących się rodziców, zadaszony parking rowerowy i hulajnogowy, windy osobowe i towarowe, dodatkowe magazyny. Wyposażenie będzie

obejmować nowoczesne urządzenia wspomagające pracę użytkowników i pracowników: m.in. stanowiska komputerowe, multimedia, urządzenia do samodzielnego kopiowania i skanowania, a także ergonomiczne i wygodne meble o ciekawym wzornictwie, aby maksymalnie zwiększyć komfort nauki i wypoczynku.

Założenia Centrum Wiedzy i Kultury wydają się bardzo konkretne, ponieważ wykorzystują doświadczenie zdobyte przez 20 lat transformacji, a także inspiracje czerpane z realizacji poznanych przez pracowników korzystających z programów wymian międzybibliotecznych w ostatnich latach. Twórcy projektu mają nadzieję, że Centrum Wiedzy i Kultury stanie się jednym z najważniejszych miejsc na planie uczelni, salonem codziennie odwiedzanym przez wszystkich członków społeczności akademickiej, pragnących poszerzać wiedzę w komfortowych warunkach i przyjaznej atmosferze.

Bibliografia

- Abhardphoto (b.d.). Seattle public library, Seattle, Washington [online]. Pixabay. Dostępny w: <https://pixabay.com/photos/seattle-public-library-seattle-4801506/> [przeglądany 8.09.2023].
- ArchDaily (2015). Dokk1 / schmidt hammer lassen architects [online]. ArchDaily. Dostępny w: <https://www.archdaily.com/644920/dokk1-schmidt-hammer-lassen-architects> [przeglądany 20.05.2022].
- ArchDaily (2019). Forum Groningen multifunctional building / NL architects [online]. ArchDaily. Dostępny w: <https://www.archdaily.com/930102/forum-groningen-multifunctional-building-nl-architects> [przeglądany 25.05.2022].
- Boss S., Jiazhong F., Jiangshun Z. (2013). The intersection of design and culture: The new Guangzhou Library and its relationship to the city. W: IFLA WLIC 2013 – Singapore – Future Libraries: Infinite Possibilities [online]. IFLA. Dostępny w: <http://library.ifla.org/id/eprint/61/1/081-boss-en.pdf> [przeglądany 30.05.2022].
- Cucuzzella C. (2020). Analyzing Eco-Architecture Beyond Performance [online]. ResearchGate. Dostępny w: https://www.researchgate.net/publication/341803377_Analyzing_Eco-Architecture_Beyond_Performance [przeglądany 1.09.2023].
- Cymer A. (2016). W Rumi jest najpiękniejsza biblioteka świata [online]. Culture.pl. Dostępny w: <https://culture.pl/pl/artikul/w-rumi-jest-najpiekniejsza-biblioteka-swiata> [przeglądany 20.05.2022].
- Dewe M. (2006). Planning Public Library Buildings. Concepts and Issues for the Librarian. London: Routledge. ISBN 9781138257160.
- Galeria. Centrum Informacji Naukowo-Technicznej Politechniki Lubelskiej (b.d.). Biblioteczne inspiracje [online]. Dostępny w: <http://wystawy.biblioteka.pollub.pl/exhibits/show/biblioteczne-inspiracje/galeria> [przeglądany 15.06.2022].

- Gyurkovich M. (2017). Rola światła w architekturze na przykładzie ikonicznych obiektów kultury. Wybrane przykłady / Role of Light in Architecture upon the Example of Iconic Cultural Facilities. Selected Examples. *Środowisko Mieszkaniowe*, nr 18, s. 95–105.
- GZ SHOPPER (2019). New Guangzhou Library [online]. GZ SHOPPER. Dostępny w: <https://gzshopper.com/3030-new-guangzhou-library.html> [przeglądany 20.05.2022].
- Kobierska-Maciuszko E. (2001). Współczesne budynki biblioteczne w pracach LIBER Architecture Group. *EBIB* [online], nr 4. Dostępny w: <https://www.ebib.pl/2001/22/kobierska.html> [przeglądany 28.07.2023].
- Kruszewski T. (2011). Fasada biblioteki – wybrane elementy symboliki architektury. *Architecturae et Artibus*, t. 3, nr 3(9), s. 20–29.
- Kruszewski T. (2012). Przestrzenie biblioteki. O symbolicznej, fizycznej i społecznej obecności instytucji. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. ISBN 9788323129448.
- Liszka A. (2022). TOP 10: Najciekawsze biblioteki w Polsce. Na Dzień Bibliotekarza i Tydzień Bibliotek 2022 [online]. Dostępny w: https://www.propertydesign.pl/architektura/104/top_10_najciekawsze_biblioteki_w_polsce_na_dzien_bibliotekarza_i_tydzien_bibliotek_2022,39050.html [przeglądany 20.05.2022].
- Lux C. (2021). New developement of library buildings worldwide. W: Libraries and Their Architecture in the 21st Century. Ed. I. Miersch-Süß. Berlin–Boston: De Gruyter Saur, s. 103–114. ISBN 9783110689433. Dostępny w: <https://doi.org/10.1515/9783110689501-010> [przeglądany 8.09.2023].
- Murphy A. (2006). Seattle Central Library: civic architecture in the age of media [online]. Dostępny w: <https://placesjournal.org/article/seattle-central-library-civic-architecture-in-the-age-of-media/> [przeglądany 8.09.2023].
- Mycielski K., Szczelina M. (2022). Modernizacja Biblioteki Narodowej. *Architektura – Murator*, R. 332, z. 5, s. 26–34.
- Ośłowska I. (2016). Design i wielofunkcyjność nowoczesnych przestrzeni bibliotecznych. *Toruńskie Studia Bibliologiczne*, t. 9, nr 2, s. 127–150.
- Sasaki (2020). Library Space: A Planning Resource for Librarians [online]. Sasaki Associates. Dostępny w: <https://www.sasaki.com/projects/library-space-a-planning-resource-for-librarians/> [przeglądany 20.05.2022].
- Skowrońska J. (2014). Nowe formy i funkcje bibliotek związane z realizacją potrzeb użytkowników. *Debiuty Bibliologiczno-Informatologiczne*, R. 2, s. 91–107.
- Smith K.M., Flannery J.A. (red.) (2017). Library Design. Kempen: teNeues. ISBN 9783832792046.
- Stacja Kultura. Biblioteka Rumia (2018). Stacja Kultura dzisiaj [online]. Dostępny w: <https://www.bibliotekarumia.pl/stacja-kultura-dzisiaj/> [przeglądany 14.09.2023].
- Szczygłowska L. (2013). Architektura bibliotek. W: Fizyczna przestrzeń biblioteki. Red. M. Wojciechowska. Gdańsk–Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Edward Mitek, s. 22–39. ISBN 9788364335006.

- Sztuka krajobrazu (2020). BookWorm czyli biblioteka pod gołym niebem [online]. Dostępny w: <https://sztuka-krajobrazu.pl/4082/artykul/bookworm-czyli-biblioteka-pod-golym-niebem> [przeglądany 20.05.2022].
- Uniplaces team (2017). The 25 Best University Libraries in the World [online]. Dostępny w: <https://blog.uniplaces.com/the-25-best-university-libraries-in-the-world-ed32684be4f0> [przeglądany 20.05.2022].
- Warsaw Tour (b.d.). Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego z ogrodem dachowym [online]. Dostępny w: <https://warsawtour.pl/biblioteka-universytetu-warszawskiego/> [przeglądany 15.09.2023].
- Xiaopu X. (2001). Prospects of Library Buildings in China. W: Library Buildings in a Changing Environment. Proceedings of the Eleventh Seminar of the IFLA Section on Library Buildings and Equipment. Red. M.-F. Bisbrouck. München: K.G. Saur, s. 25–30. ISBN 3598218192.
- Załoski D. (2015). Stacja Kultura w Rumi [online]. Architektura-Murator. Grupa ZPR Media. Dostępny w: https://architektura.muratorplus.pl/realizacje/stacja-kultura-w-rumi_4646.html [przeglądany 20.05.2022].